

Stanislav Bendl

ŠKOLNÍ KÁZEŇ V TEORII A PRAXI

Učebnice pro studenty učitelství

TRITON

TRITON
Praha/Kroměříž

STANISLAV BENDL

ŠKOLNÍ KÁZEŇ V TEORII A PRAXI

Učebnice pro studenty učitelství

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Bendl, Stanislav

Školní kázeň v teorii a praxi: učebnice pro studenty učitelství /
Stanislav Bendl. – 1. vyd. – Praha: Triton, 2011. – 208 s.
ISBN 978-80-7387-432-2 (váz.)

371.5

– školní kázeň

– učebnice vysokých škol

371 – Školství (organizace) [22]

37.016 – Učební osnovy. Vyučovací předměty. Učebnice [22]

ŠKOLNÍ KÁZEŇ V TEORII A PRAXI

Učebnice pro studenty učitelství

Stanislav Bendl

Stanislav Bendl

Školní kázeň v teorii a praxi

Učebnice pro studenty učitelství

Tato kniha ani žádná její část nesmí být kopírována, rozmnožována ani jinak šířena bez písemného souhlasu vydavatele.

Autor:

doc. PaedDr. Stanislav Bendl, Ph.D.

Katedra školní a sociální pedagogiky

Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta

Recenzovali:

doc. PhDr. Tomáš Kasper, Ph.D.

doc. PhDr. Julius Sekera, CSc.

doc. PhDr. Stanislav Střelec, CSc.

© Stanislav Bendl, 2011

© Stanislav Juhaňák – Triton, 2011

Cover © Renata Brtnická, 2011

Vydal Stanislav Juhaňák – Triton,

Vykaňská 5, 100 00 Praha 10,

www.tridistri.cz

ISBN 978-80-7387-432-2

Obsah

Předmluva	11
1 Úvod	15
Otázky kázně v dětské literatuře	16
Společenská a dobová podmíněnost kázně	21
Učitelství a „žakovství“ jako riziková povolání	23
Kázeň jako cíl výchovy	26
2 Kázeň jako ochrana žáků a učitelů	28
Kázeň jako ochrana dítěte ve škole	28
Kázeň jako ochrana učitele ve škole	31
3 Vymezení a reinterpretace kázně	35
Definice kázně a školní kázně	35
Soudobá interpretace kázně	36
4 Projevy školní nekázně	40
5 Diagnostika (ne)kázně	42
Pozorování	43
Příklady a náměty pro pozorování (ne)kázně ve škole	44
Škálování	47
Dotazník	49
Analýza školní dokumentace	53
Projektivní techniky	54
Rozhovor (interview)	58
Akční výzkum	62
Prvky a cíle akčního výzkumu	63

Druhy akčního výzkumu	64
Možnosti aplikace akčního výzkumu	65
6 Příčiny (faktory) nekázně	74
Není žák jako žák aneb Princip svobodné vůle	75
Kombinované faktory	76
Metoda pokusu a omylu	76
Schéma kázeňských faktorů	77
Teorie „příčin“ neukázněného chování	78
Obecná teorie nekázně	78
Dreikursova teorie rušivého chování	80
Které faktory má učitel ve své moci?	91
Vývojový moment (ne)kázně – přehled věkových zvláštností dětí a mládeže	92
Učitel jako řidič	99
7 Modifikace chování (techniky založené na operantním podmiňování)	101
Principy operantního učení (behaviorální techniky) pro výchovu ve škole	102
Techniky modifikace chování ve škole	102
Pravidlo vyhasínání a jeho aplikace	104
Pravidlo tvarování (formování) a jeho aplikace	107
Programy zpevňování (posilování) a jejich aplikace	112
Pravidlo generalizace a jeho aplikace	116
Pravidlo rozlišení (diskriminace) a jeho aplikace	117
Pravidlo modelování (napodobování) a jeho aplikace	118
Pravidlo přesycení (nasycení) a jeho aplikace	120
Systematické posilování a jeho aplikace	122
Počáteční obecný postup v oblasti modifikace chování ve škole	125
Shrnutí k technikám modifikace chování	132
8 Východiska školní kázně	134
Portrét ukázněného žáka	134
Respektování potřeb dítěte a jejich harmonizace s potřebami spolužáků, požadavky školy a společnosti	135
Prospěšnost kázně	135
Naplňování práv dítěte	136

Dosažitelnost kázně	136
Přirozenost nekázně	137
9 Opatření na podporu kázně ve škole	139
Co udělat předtím, než se rozhodneme přistoupit ke kázeňskému zásahu	141
Specifické kázeňské programy	142
Program na zlepšení kázně ve třídě	144
Vlastní návrh řešení kázně ve škole	147
Platforma „škola“	150
Platforma „vedení školy“	160
Platforma „učitelé“	162
Platforma „žáci“	169
Postup učitele ve věcech nekázně aneb Učitel jako lékař	174
Učitel jako lékař	175
Postupy zaměřené na řešení konkrétních projevů školní nekázně	176
Obecný postup zaměřený na řešení školní nekázně	182
Řešení konfliktu se žákem	185
10 Závěr	190
Literatura	192
Summary	198
Rejstřík	200

Předmluva

Kázeň je úhelným kamenem výchovy, momentem mravní výchovy, pevnou osou a základní kostrou školního života, zárukou bezpečnosti žáků i učitelů, podmínkou efektivního učení.

Přes tyto své nesporné klady je kázeň (disciplína) často vnímána negativně. Jednak proto, že znamená či předpokládá určité omezování člověka, jednak kvůli jejímu častému ztotožňování s tresty. Sousedství typu „disciplinární řízení“ či „disciplinární komise“ již předem vyvolávají u lidí asociace s trestáním, nikoli s odměňováním.

Tak jako lze hovořit o různých druzích kázně (školní, dopravní, církevní, stranická, nemocniční, pracovní, otrokářská), můžeme uvažovat o jejich odstínech, neboť i když budeme uvažovat o kázní školní, jistě připustíme, že její podoba se školu od školy poněkud liší. Při hodnocení kázně vždy záleží na tom, v jaké situaci či v jakých podmínkách se objevuje a čemu napomáhá, čemu slouží, tj. jaký má účel. S hodnocením kázně je to v mnohém podobné jako s hodnocením nože či skalpelu, který se v ruce vraha stává vražedným nástrojem, kdežto v ruce chirurga nástrojem uzdravení pacienta.

Jelikož je kázeň situační kategorií, záleží její hodnocení na situaci, ve které se uplatňuje, a na kontextu, ve kterém působí. Pokud budeme chtít pojem kázně „odstřelit“, poukážeme pravděpodobně na sešikovaná a zfanatizovaná vojska nacistického Německa, tuhý režim v sektách či částečně zprofanovaný termín uvědomělá kázeň. Když budeme chtít kázeň naopak obhájit nebo dokonce „vynášet do nebes“, připomeneme, že s kázní roste výkon, upozorníme na věc tolik známou ze sportu, že „papírově“ slabší mužstvo porazí favorita díky kázní (dodržování stanovené taktiky, organizaci hry), a neopomeneme dodat, že kázeň funguje jako nástroj ochrany dětí ve škole (například před šikanou, drogami).

K důvodům, proč je možné aplikovat na kázeň situační momenty, patří nepochybně fakt, že se úzce váže k mravní výchově, a v mnohém se s ní dokonce překrývá. Znamená to, že za určitých okolností může být porušení kázně považováno za správný, potřebný a chválný čin, stejně tak jako za jiných okol-

ností lze striktní dodržování kázně, respektive norem chování, hodnotit jako chybný a odsouzeníhodný akt.

U kázně je nejdůležitější a zároveň nejobtížnější rozhodnout, v jakých věcech se podřizovat, do jaké míry se podřizovat, kdy se ještě podřizovat a kdy už nikoli, neboť to odporuje zdravému rozumu, humánnosti či mravnosti. Odpověď na výše uvedené otázky se navíc komplikuje tím, že kázeň je situační kategorie, což znamená, že pro jinou situaci, pro jiný kontext se hodí jiný typ kázně. Něco jiného je, když budeme uvažovat o kázní v armádě, něco jiného pak, když budeme mít na mysli kázeň v nemocnici, ve škole, v rodině, v zaměstnání, v politické straně, v zájmové organizaci či ve sportovním klubu. Abychom naznačili, jak komplikovaného problému se vlastně dotýkáme, připomeneme, že například u již zmiňované armády můžeme (či lépe: musíme) ještě činit rozdíl mezi tím, zda máme na mysli fungování armády v době míru nebo její činnost během válečného konfliktu.

S průlomovými myšlenkami, které se dotýkají vztahu kázně a zdravého rozumu, respektive kritického myšlení, se můžeme setkat v díle Mistra Jana Husa, představitele a vůdce českého reformního hnutí, usilujícího o nápravu křesťanské církve a společnosti důsledným respektováním novozákonních ideálů. Husův názor na právo člověka (jakéhokoli věku, tedy i dítěte) odmítnout nesignifikantní příkaz, respektive vytknout výše postavenému člověku (formální autoritě) provinění proti mravnosti (mravnost tenkrát splyňovala s křesťanským učěním), je vysoce aktuální i v současné době. Za života Jana Husa, kdy lidé slepě poslouchali představitele církve a rodičovská autorita byla něčím nezpochybnitelným, se však jednalo o názor neuvěřitelně pokrokový, až kacírský (z hlediska tehdejšího způsobu života a uspořádání společnosti).

Lidé, kteří navštěvovali Betlémskou kapli (vešlo se jich tam na tři tisíce), aby si poslechli Husovo kázání, mohli mimo jiné slyšet: **„Když představený rozkazuje svému podřízenému, aby dal almužnu, a tím ožebračil svoje děti – v takových případech nemáme poslouchat, ani papeže. Když přece otec je spíše povinen živit své děti než dávat almužnu jiným.“** I nám jsou tato slova dodnes srozumitelná. **„Je proradné tvrdit, že člověk vyšší svým stavem nemůže být kárán od poddaného, který jej mravně převyšuje. Může tedy v tomto případě právem – podle pravidla lásky – kárát syn otce, dcera matku, podřízený představeného a žák svého učitele.“** Vybízet lidi, aby se sami nad věcmi zamýšleli a nedbali příkazů těch, kteří jim vládnou, bylo v tehdejší době velice odváž-

né. Není divu, že se Hus díky svým veřejně hláсанým názorům dostává do sporu nejen s pražským arcibiskupem, ale i s papežem.

Zdá se, že ústředním vodítkem, jak se rozhodnout v situaci, kdy se máme někomu podřizovat, je užívání kritického myšlení (selského rozumu), které vztahujeme k dané situaci, k danému kontextu. Zde je ovšem třeba dodat, že současně (a to celou věc opět komplikuje) musíme brát v úvahu vývojový moment, tj. musíme přihlížet k věku jedince, který se má podřizovat. Námi uvedené „ústřední vodítko“ musí proto být částečně „korigováno“ věkem. Jinak bychom mohli snadno dospět k závěru, že si malé dítě může dělat, co chce, pokud je jeho chování výrazem jeho „kritického myšlení“ či spíše kritického (nesouhlasného, odmítavého) vztahu k příslušné normě chování.

Ve vztahu ke kritickému posuzování norem chování v zásadě platí, že normy jsme povinni dodržovat – bez ohledu na míru naší kritičnosti – pokud se jedná o situaci, kdy norma představuje zákon v právním slova smyslu nebo pokud jsme se dobrovolně stali členy nějaké instituce, organizace či pokud vykonáváme povinnou službu, popřípadě činnost uloženou státem (základní vojenská služba, povinná školní docházka).

V oblasti školní kázně se tedy otázka kritického myšlení může maximálně vztahovat na slušné a kultivované vyjádření nesouhlasu s nějakým pravidlem školního řádu či nepsanou normou, kterou prosazují pedagogičtí pracovníci, a to zejména v případech, kdy splnění příkazu, tj. podřízení se ukládané normě, by ohrožovalo zdraví dítěte (žáka), popřípadě v situacích, kdy sami učitelé nedodržují normy chování, které jim ukládá školní řád nebo Pracovní řád pro zaměstnance škol a školských zařízení.

Případ pozitivní deviace, tedy situace, kdy porušování normy hodnotíme z hlediska vyššího principu mravního či s odstupem času kladně, se váže spíše k životu v nedemokratických režimech, kdy disidenti sice porušují oficiální právní normy příslušného státu, ovšem normy totalitní a nehumánní, přičemž jakýkoli – být kultivovaný – projev nesouhlasu s danou normou je tvrdě perzekvován.

Vysokoškolská učebnice, kterou držíte v rukou, se zaměřuje na oblast základního školství. Jejím jádrem je návrh opatření k podpoře kázně ve školách, tj. jak k prevenci nekázně, tak k její nápravě a k vedení žáků ke kázni. Jejím vnitřním poselstvím je rehabilitace kázně (zdravé, uvědomělé kázně) a prezentování kázně jako nástroje ochrany žáků a učitelů ve školách.

Rady a návody v ní obsažené je třeba chápat jako doporučení či jako „zásobník nápadů“, kam mohou studenti v rámci pedagogických praxí nebo později jako začínající učitelé či vychovatelé v případě potřeby sáhnout. V žádném případě se nechceme tvářit, že máme patent na kázeň nebo že jsme právě objevili „kázeňský svatý grál“. Výchova a školní život přináší tolik rozmanitých, nečekaných, komplikovaných, absurdních a překvapivých situací, že není možné všechny předpokládat a připravit se na ně teoreticky. Zároveň, a v tom spočívá obtíž i romantika výchovy, si nemůžeme být nikdy stoprocentně jistí, že při dodržení všech výchovných zásad, principů a doporučovaných postupů dosáhneme kýženého cíle. V tomto smyslu musí být dobrý učitel velice pohotový, tvořivý, flexibilní a hlavně trpělivý. Můžeme ukázat směr, naznačit cestu, nabídnout zásady a metody práce s žáky, můžeme upozornit na četná úskalí vychovatelské práce, můžeme upozornit na hrubé chyby, kterých by se ve své práci s dětmi měli učitelé vyvarovat, v žádném případě však nemůžeme zaručit, že se naše doporučení vždy a za všech okolností setkají s úspěchem. Ostatně, kdyby tomu tak bylo, nebylo by učitelské povolání příliš zajímavé, nepodobalo by se leckdy detektivní práci (například ve smyslu pátrání po příčinách neukázněného chování) a žáci by už asi nebyli žáky, nýbrž naprogramovanými roboty.

Učebnice je **adresována** především **studentům učitelství** pedagogických fakult a dalších vysokých škol, vyšších odborných či středních škol, které vzdělávají budoucí učitele nebo vychovatele.

Na začátku každé kapitoly studenti najdou klíčová slova, respektive slovní spojení, která jim „napoví“, s čím se v dané kapitole seznámí. Na konci kapitol jsou formulovány úkoly, které mohou sloužit jednak k tomu, aby si ověřili porozumění textu a orientaci ve zkoumané problematice, jednak schopnost aplikovat získané informace v praxi.

Učebnice může sloužit jako inspirace i učitelům v praxi. Nepřímo je věnována také dětem, které potřebují ochranu před zvlí spolužáků, jakož i dětem, které potřebují ochranu samy před sebou, neboť – jak vyplývá z četných výzkumů – závažná nekázeň ve škole koreluje s budoucí kriminální dráhou jedince.

1

Úvod

KLÍČOVÁ SLOVA:

classroom management, paradox dobře ukázněné školy, kázeň v dětské literatuře, historická a společenská podmíněnost kázně, nejisté rodičovství, dětská konzumní kultura, rodičovská terapeutická kultura, učitelství a „žákovství“ jako rizikové povolání, ideál sebe-kázně

Problematika kázně, autority, svobody, odpovědnosti, práv a povinností, hodnot a morálky patří v současné době k velmi ožehavým otázkám nejen v odborných kruzích (pedagogové, psychologové, sociologové, filozofové), ale také v okruhu široké laické veřejnosti. Řadu otázek řeší ve svých důsledcích nejen teoretici, ale i praktici, a to v prostředí rodiny i školy. U dnešních dětí a mládeže se stále více objevují projevy citové plochosti, agresivity, bezohlednosti a morálního relativismu, což nachází svůj negativní odraz v podobě kázně ve školách.

Nekázeň žáků ve školách představuje jeden z hlavních stresorů jak dětí, které plní roli školáků, tak učitelského povolání. Projevy školní nekázně jsou častým důvodem obav a strachu žáků ze školní docházky, jakož i jedním z hlavních důvodů, proč učitelé opouštějí své povolání a proč absolventi pedagogických fakult nenastupují učitelskou dráhu.

V řadě západních zemí, zejména anglosaských, **vedla neúnosná míra kázeňských problémů ve školách a složitost fenoménu kázně ke konstituování pedagogické subdisciplíny zvané „Classroom Management“**. Některé práce z této oblasti byly přeloženy do češtiny (Cangelosi, 1994; Petty, 1996; Pasch, Gardner, Langerová, 1998).

Naším cílem je přispět k vytvoření školy, ve které panuje zdravá kázeň, chcete-li, dobrá kázeň. Jak vypadá taková škola, která se pyšní zdravou kázní, vyjád-

řil z obecného hlediska velice výstižně americký pedagog W. Ch. Bagley v knize „School discipline“ (1915) prostřednictvím tzv. **paradoxu dobře ukázněné školy**. Podle autora je paradoxem dobře ukázněné školy, že „kázeň“ je zde nápadná svou nepřítomností. Jinými slovy, ideálem kázně ve škole či ve třídě je stav, kdy o kázni není třeba vůbec hovořit, není třeba se o ni starat čili pokládá-li se za věc zcela samozřejmou: „Jestliže inteligentní pozorovatel ve své zprávě o třídě nemusí se o kázni ani zmínit, je to důkazem, že třída byla vskutku dobře disciplinována.“ (Bagley, 1915, s. 1 – použit Kádnerův volný překlad: Kádner, 1926, s. 1145)

Otázky kázně v dětské literatuře

Kázeň a otázky s ní související tvoří běžnou součást lidského života. Dospělá společnost, kmenová společenství, skupiny, komunity a rodiny se vždy snažily nějakým způsobem působit na děti a mládež, aby se chovaly v souladu se zavedenými normami chování, tj. ukázněně podle potřeb a tradic daného uskupení. Kromě celé řady forem působení na děti a mládež a jejich ovlivňování směrem ke kázni se postupem času stala kázeň také předmětem literárního zpracování, a to jak v rámci beletristické literatury, tak poezie. Mnozí autoři knih (říkanek, básniček, povídek, románů) pro děti a mládež zdůrazňovali důležitost kázně pro život člověka.

Veršované apely na kázeň dětí se objevovaly například v tvorbě českého básníka, katolického kněze a spisovatele knih pro mládež Františka Douchy (1810–1884). Autor vydával každým rokem útlé knížečky určené k „probuzení a pěstění ctností, které se hodí pro věk dětský a mladický“.

V Douchově tvorbě hrálo výraznou roli náboženství, které si klade bezpodmínečné nároky na mravnost a morálku. Podle autora má být dítě vychováno k poslušnosti, a to hned k několika autoritám: k Bohu, k rodičům, k učiteli. Také proto se v jeho verších nejzřetelněji prosazuje apel na pořádnost, pilnost, pracovitost, bohabojnost, vlastenectví, ale také například na otužilost. Autor současně poukazuje na absolutní a nedotknutelnou autoritu rodičů, jakož i povinnost dítěte splatit v dospělosti svůj „dluh“ rodičům.

Doucha apeluje na to, že pravidla je nutné člověku vštěpovat již v raném mládí, aby se jimi mohl řídit a nesešel ze správné cesty. Z tohoto pohledu plní urči-

tou orientační a ochrannou funkci v životě dítěte a mladého člověka. Autor sám se zhošťuje tohoto úkolu následujícími verši z oddílu „Mravné průpovědi“ (Doucha, 1863, s. 8–10, 13, 16).

*Cokoli zlým skutkem
býti poznáváme,
toho s bedlivostí
varovat se máme.*

*Boha ústy jen vyznávat
ještě dosti není;
slušno věrně zachovávat
jeho naučení.*

*Nábožným a bohabojným
ten jen v pravdě sluje,
kdo vždy dobrým skutkům hojným
život zasvěcuje.*

*Otce, matku – milé dítky!
celým srdcem vždy milujte!
Ve všem, kde vám síla stačí,
upřímně jim posluhujte!
Dítkám, jež pro otce, matku
mají čest a dobré přání,
dává Pán Bůh za tu vděčnost
hojné štěstí, požehnání.*

*Buď k lidem vždycky zdvořilý,
každému slušnou dávej čest;
kdo drží na mrav spanilý,
od hodných lidí vážen jest:
dbání dobrého způsobu
překrásnou dává ozdobu.*

*Kdo svou práci s jasnou tváří
bez reptání vykonává,
tomu se za jeho vlídnost
všechna čest i chvála dává.*

*Dítě, které nikdy neposedí,
ať na smutný toho konec hledí!*

Kázní se u některých autorů přikládala taková vážnost, že se její nerespektování spojovalo s motivem smrti. To je i případ Františka Douchy, který apeloval na kázeň dětí za pomoci tohoto motivu. Zejména v básních určených starším dětem apeluje na to, aby děti časné vstávaly, nelenošily a nelelkovaly, protože čas je nesmírně drahý. Tak je tomu i v jedné sloce jeho básně „Ranní doba“ (Doucha, 1885, s. 40).

*Čas je drahý, nenabytný
kdo ho moudře neužívá,
v životě nic nepořídí,
„na prázdné se ruce dívá“.*

A právě smrt je nejpádnějším argumentem k tomu, aby člověk využil vyměřený čas co nejsmysluplněji (tj. prací, učením či modlitbou) a nezameškal ani chvílku. Neposlušné děti potom nechává Doucha ve svém díle za trest zemřít, přičemž se nezdrží ani výčitek rodičům. Těm vytýká nedůslednost a rozmazlování, které vede ke zkáze, a důrazně upozorňuje na to, k čemu by nebylo vůbec došlo, KDYBY...

Podobným směrem jako František Doucha se ubíral i jeho současník Karel Alois Vinařický (1803–1869), rovněž básník a autor literatury pro děti a mládež. Jeho verše mívají často naučný charakter a jsou určeny zejména malým dětem. V souvislosti s problematikou kázně se nabízí připomenout jeho báseň „Nedbalý žák“, jejíž úvodní verše znají snad všechny děti a jež představuje výzvu k vzornému školáctví: *Ivánku náš, copak děláš...?* Báseň končí optimisticky, což je – vzhledem k věku dětí, kterým je určena – jejím pedagogickým kladem. Ivánek se nakonec polepší a stane se z něho pilný, bystrý a hodný školák.

Pokud se jedná o prózu, nelze v souvislosti s tématem kázně nevzpomenout knihu Jana Karafiáta „Broučci“. Tato kniha byla – zejména v době svého vzniku – svým způsobem „školou kázně“ pro děti. Poprvé vyšla v roce 1876 a nesetkala se s příliš velkým ohlasem. V roce 1893 na ni však upozornil svou recenzí v časopise „Čas“ J. Herben a dal tak podnět k tomu, aby se rozšířila mezi čtenáře a později i proslavila. Druhého vydání se „Broučci“ dočkali až v roce 1912.

Knihou se nese spisovatelovo přesvědčení (z dnešního pohledu poněkud problematické), že člověku je uloženo žít v poslušnosti a odevzdat se do vůle Boží. Kázeň je v Karafiátově knize představována jako něco, bez čeho se člověk neobejde, bez čeho není možné žít. Každý člověk musí být ukázněný, aby ho měl Bůh rád, aby netrápil (nezarmucoval) ostatní, aby se jemu samému nic nestalo.

Hned v úvodu je mladým čtenářům představen malý hrdina – Brouček – jako neposlušný rošťák. Maminka i tatínek s ním mají velké trápení, ale doufají, že se naučí poslušnosti a že z něho nakonec bude dobrý brouček.

Ale Brouček přece foukal, a už by to byl málem zhasil, kdyby byla maminka horem nepřiložila trochu suchého chvojí. Plamen vyšlehl, za ním se valil kouř, a Brouček počne křičet a křičí a křičí a leze ze stříšky dolů. „Ach maminko, maminko, ach, ach maminko!“ – „A copak zas, Broučku?“ – „Ach maminko, když mně ten kouř vlezl do očí!“ – „Vidíš, ty škaredý Broučku! Dobře tak, když nechceš poslouchat! Nevíš, co ti tatínek přikazoval a zač se ráno modlíme? Počkej, počkej, já to všechno povím.“ (Karafiát, 1989, s. 8)

O tom, že otázka kázně (poslušnosti) a nekázně (neposlušnosti) může být někdy dokonce otázkou života a smrti, se snažila maminka přesvědčit Broučka pohádkou, kterou mu vypravovala před spaním.

„Tak byl jednou jeden kocourek a jedna kočička. Už je tomu dávno. Kocourek byl všecek krásný černý jako uhel a kočička všecka krásná bílá jako mléko. A měli se rádi. Tu se jim jednou narodila kotátka. Tři, dva kocourci a jedna kočička.

...

A tak se začali hádat, a hádali se a hádali, a pak se začali strkat, a strkali se a strkali, až strčili do kamen. Kamna se zbořila, oheň se vysypal, ve světnici to začalo hořet, police, postel, almara, stůl, všechno hořelo – a kotátka chtěla utéci, ale dveře byly zavřeny. A tak křičela a křičela, ale oheň je přece sežral. A když přišel

tatínek a maminka, už byli kocourci a kočička spáleni a chaloupka byla spálena, a všechno bylo spáleno, protože byla koťátka neposlušná.

A tatínek a maminka plakali. A tam nedaleko byl kopec, oni na něm pověsili zvonec a zvonili a zvonili a zvonili, a už je té pohádky konec. Bim bam, bim bam, bim bam –“ (Karafiát, 1989, s. 21–22)

Trest za zlobení, respektive za neposlušnost, je zde velmi vysoký, vlastně absolutní. Pohádka do značné míry připomíná známé pohádky „O kůzlátkách“ nebo „O Smolíčkovi“, které rovněž dětem ukazují, jaké nebezpečí jim hrozí, když nebudou poslouchat své rodiče. I v nich se platí za neposlušnost. Tyto pohádky, na rozdíl od té, kterou vyprávěla maminka Broučkovi, však mají šťastný konec a z tohoto pohledu jsou možná přiměřenější dětskému posluchači.

Pokud se týká dalších souvislostí, které se tak či onak dotýkají kázně, objevují se v Karafiátově knížce apely v podobě jednoduchých sdělení dětem, aby nezabýjeli broučky, aby se pěkně chovali ke zvířatům. V knížce je dále vylíčena solidarita a obětavost broučků, kteří se snaží dopravit zraněného Broučka domů (poté, co byl zasažen kloboukem chlapce, který se po Broučkovi ohnal) a zachránit ho. Je zde pěkně vystižen výchovný moment, který míří na rozvoj sociálního citění dětí. Broučci vůči sobě nejsou lhostejní, pomáhají si. A tak by tomu mělo být i v lidském životě. Poslušnost, která je v knížce často vztahována k Bohu, nabývá dokonce významu ve smyslu sousloví „poslušně zemřít“. Karafiát nechává broučky poslušně zemřít, přičemž vysvětluje dětem, že nemají být smutné, jelikož se jedná o přirozený řád světa, který řídí Bůh. A protože hodní broučci Boha poslouchají, je všechno v pořádku. Přestože se kázeň či poslušnost spojovaná s Bohem jeví pro dnešní děti jako velmi vzdálený motiv, má – jak je patrné z následující ukázky – velmi zjemňující funkci.

„Broučci, copak vy nechcete poslouchat?“ – „Ach, my chceme poslouchat, ach, my budeme poslouchat, jenom nám neumírejte!“ – „Tak když vy chcete poslouchat, chcete, abych já byla neposlušná? Pán Bůh mně všechny hříchy odpustil, a když si mě nyní chce vzít, měla bych nechtít? Nic neplačte, jenom pěkně poslouchejte!“ (Karafiát, 1989, s. 89)

Literatura pro děti a mládež, jak je patrné z Douchovy a Karafiátovy tvorby, byla dříve orientována především výchovně, přičemž důležitou roli v ní hrál Bůh.

Dnešní dětská literatura je však v mnohém jiná. Ve vztahu ke kázni vychází z předpokladu, že kázeň je sice nezbytná, ale výsadou dětství je pravidla kázně porušovat. Pochopení a dodržování norem je pak záležitostí zmuodření a znakem dospění.

Společenská a dobová podmíněnost kázně

Krásná literatura odráží vnímání kázně v dané společnosti a v dané době. Je svého druhu výpovědí o přístupu k dětem, líčí kázeňské metody a prostředky, které jsou typické pro určitou společnost v dané fázi jejího vývoje. Podoba kázně, ať už ve škole nebo v rodině, je úzce svázána s životem ve společnosti.

Kázeň nelze vypreparovat ze sociální reality. Člověk nežije na opuštěném ostrově jako Robinson, ale je členem širšího společenského systému, který v zájmu své existence a svého fungování vyžaduje po svých příslušnících dodržování určitých pravidel. Charakter těchto společenských norem, způsob jejich vynucování a kontroly, jakož i podoba mravů, tradic, zvyků a obyčejů v dané společnosti, se promítá do fungování dílčích sociálních útvarů, institucí a organizací.

Obecně lze konstatovat, že **kázeňský systém ve škole odráží systém, který se nachází v širší společnosti** (Smith, 1969, s. 292). Z této premisy vyplývá řada pevných vazeb mezi společností a výchovně vzdělávacím systémem. Jak se mění a vyvíjí společnost, tak se také proměňuje škola. Zároveň, byť menší silou, působí škola na dění ve společnosti.

B. O. Smith (1969, s. 292) píše, že systém kázně charakterizující společnost se v západním světě přesouval od užití síly (násilí) k přesvědčování a odtud směrem k sebeovládání. Stejný, paralelní vývoj se objevuje i ve školním systému. V počátcích byl řád zajišťován donucováním a nátlakem, později však nastupují přesvědčování a sebeovládání, aby nahradily sílu. Avšak – jako obecně ve společnosti – když přesvědčování a sebeovládání selhávají, musejí učitelé sáhnout po síle.

Kázeň v různých společnostech nabývá různých podob. Tyto společnosti se od sebe nemusí odlišovat pouze z historického hlediska (jinou podobu měla kázeň v téže společnosti ve středověku a jinou má v novověku), ale též podle toho, jaký způsob obživy ve společnosti převažuje, jaké náboženství je pro danou zemi charakteristické, o jaké politické zřízení se jedná, v jakých klimatic-